

Az etnikai tér változásai

Interetnikus környezet

A földrajzilag is elkülönülő Felső-Háromszék, a Felső-háromszéki medence a megye hagyományőrzőbb vidékei közé tartozik. A medencét a Feketeügy folyó szeli át, a partjain lévő sík területet nevezzük Mezőföldnek. A vizsgált települések közül Székelypetőfalva terül el a sík vidéken, míg Haraly és Páva a Háromszéki-havasok lábánál fekszik. A terepkutatások során azt tapasztaltam, hogy a havasalji települések lakosai sokkal zárkózottabbak, óvatosabbak voltak, mint a székelypetőfalviak, akik a sík Mezőföldön élnek.

A három etnikum, a magyar, a cigány és a román közösségek közötti kapcsolatok vizsgálatakor elengedhetetlen azoknak a társadalmi átalakulásoknak a felelevenítése, amelyek ezeket a változásokat előidézték és folyamatosan táplálják. Az 1989 decemberében Románián végigsöprő forradalmat választóvonalnak tekintem. A terepkutatások alkalmával is megfigyeltem, hogy létezik egy '89 előtti és egy '89 utáni időszak az emberek életében, a '89 utánit már nem bontják le további kisebb időszakokra, egy tömbben viszonyulnak hozzá.

A '89 előtti időszak a vallási-etnikai korlátozások, a gazdasági megszorítások időszaka, mely elősegítette a nacionalizmus kialakulását (Hobsbawm 1990: 69). A magyar közösséget ért hátrányos kulturális-nyelvi-gazdasági intézkedések a román állammal szembeni ellenállást növelték és növelik a mai napig, amely az erdélyi, szűkebb értelemben véve a székelyföldi magyarokban egy olyan kisebbségi nacionalizmus kialakulásához vezetett, ami a kulturális és a politikai jogok igénylését fogalmazza meg.⁶² A Székelyföldön élő románokban viszont maga a kisebbségi lét alakított ki krónikus feszültséget és gerjesztett konfliktusokat, melyek a központi államérdek támogatásával olykor feloldhatatlannak tűnnek. A román nemzeterosztó nacionalizmus (Brubaker 1996: 27)⁶³ az ősi székely szabadságvágygal ütköztetve passzív ellenálláshoz vezetett, ami nemcsak a retorika szintjén, hanem kisebb-nagyobb helyi kezdeményezésekben is megnyilvánul. Együtt ható, összefogott cselekvés azonban egyik közösség részéről sem mutatkozott a lakosság nagy többségének a passzivitása miatt. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy az etnikai kisebbségi jogok érvényesülése és érvényesítése csak a politikai és a kulturális elit hatáskörébe tartozik-e.

Az első világháborút lezáró békekötések nyomán az etnikai tér, a nemzet és nemzetiség fogalmak felértékelődtek, központi problémává váltak az erdélyi társadalom-

62 Az utóbbi években a székely nemzeti jelképek használatáért folytatott harcok is ezt a viszonyrendszert tükrözik, valamint a Székelyföld autonómiáját követelő mozgalmak, megnyilvánulások is ezt hangsúlyozzák.

63 A nacionalizmus négy fajtáját különbözteti meg: a nemzeterosztó nacionalizmust, az anyaországi nacionalizmust, a nemzeti kisebbségek nacionalizmusát és a nemzeti-populista nacionalizmust.

ban. Az új élethelyzetben a magyar közösségnek újra kellett fogalmaznia önmagát ahhoz, hogy az új körülmények között megtalálja helyét, és a romantikus nemzet-szemlélet helyett az építő munkát elkezdhesse. Az önmeghatározáshoz (erdélyi magyarság) új jelző társult (kisebbségben élő), amely sok esetben nemcsak jelentésében, hanem az államhatalmi propaganda törekvéseivel is kiegészülve valóban egy kisebbségi, másodrendű állampolgári önmeghatározáshoz vezetett. Mások a kisebbségi létben az erőt, a kitartást látták, felismerve, hogy a román *nemzetállam* kereteiben megjelenő *kultúrnemzet* (Joó 1988: 13–17) a kisebbségi önmeghatározás alapjává válhat, Erdély különböző vidékein kiegészülve a helyi sajátosságokkal.⁶⁴ A Székelyföldön ez utóbbi irány érvényesült, hiszen itt a többség kisebbségben élt, a kisebbség pedig többségben.

A székely közösségek évszázadokon át működő rendjében⁶⁵ a román állam közigazgatási reformjai (1926, 1950, 1952, 1960, 1968) nagy változásokat hoztak annak ellenére, hogy részben az 1876-ban kialakított vármegyerendszer határait követték (Elekes 2004), bár a korábbi székrendszer erdős területeinek jó része a szomszédos román rajonok, majd megyék igazgatása alá került.⁶⁶ A székelyek különleges státusának teljes megszűnését jelentik ezek a reformok, a helyi önkormányzatok fokozatosan alakulnak át felülről irányított, jól meghatározott pártpolitikát követő, rendszert kiszolgáló gépezetekké. Az egyre növekvő politikai nyomás összekapcsolta a magyar és a román etnikumokat, hiszen közös volt az „ellenfél”, a Román Kommunista Párt. A cigány közösség gyűjtögető-házaló életmódjában Háromszéken, ezen belül Orbaiszéken nem érez politikai nyomást.

Az etnikai határok a Székelyföld esetében a földrajzi határokkal esnek egybe, a magyar közösség kulturális-történelmi-nyelvi önidentifikációja földrajzilag is jól elkülöníthető határok között képeződik le (Barth 1996). Jellemző, hogy az etnikai csoportokat alkotó egyedek közösségi szinten élik meg és határozzák meg nemzetiségüket. A magyarok körében az utóbbi években erős identitásszimbólum (a székely zászló különböző megjelenési formái: pl. zászló, matrica, kendő stb.) is kapcsolódott az etnikai önmeghatározáshoz, amelynek köztereken való használatát a politikai és államhatalmi intézkedéseknek köszönhetően törvény által szabályozták. A politikai és kulturális folyamatok így az egyén etnikai identitástudatának erősítéséhez járultak hozzá, közösségi szinten pedig az etnikai határok erőteljesebb leképezéséhez, megfogalmazásához. E jelenség nemzetközi visszhangra is lelt, de mivel az Európai Unió kisebbségekre vonatkozó szabályozásai kizárólag az egyének szintjén érvényesülnek,⁶⁷ a székely közösség csak individuális szinten tud a jogtíprás ellen fellépni. E rövid példán keresztül az etnikai identitás megfogalmazását a barth-i hármas szintű folyamatra (Barth 1996: 13, Keményfi 2006: 92–92) leképezve azt láthatjuk, hogy a nemzeti kisebbségek kérdésében egyéni és közösségi szinten tudunk

64 E két nemzettípus térszerkezeti kérdéseire lásd Keményfi 2006: 97–106.

65 Lásd a kötetnek *A székely társadalom* című alfejezetét.

66 Ez a tény a pávai erdők esetében ellehetetleníti a visszaszolgáltatás folyamatát.

67 A nemzeti kisebbségekre vonatkozó nemzetközi jogi szabályozásokat *A (nemzeti) kisebbség fogalma a nemzetközi jog meghatározásában* című alfejezetben tárgyaltam.

érdemi kutatásokat folytatni az EU-s rendelkezésekkel összhangban, az etnikai kisebbségek kérdésének közösségi szinten való szabályozásával az Európai Unió törvényhozói adósok maradtak.

Zabola szerepe a terepkutatásokban

A kötet alapját képező kutatások helyszíneit Zabola községhez viszonyítva mutatom be. E tény nemcsak Zabolának Orbaiszék történetében betöltött központi szerepét kívánja hangsúlyozni, hanem egy korábbi kutatás eredményeihez való viszonyulást is jelzi. Pozsony Ferenc vezetésével több felsőoktatási központ (a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, a Bukaresti Tudományegyetem, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajz tanszéke) oktatói és diákjai végeztek alapkutatásokat a településen. Az 1996–1998 közötti időszakban Zabolán végzett alapkutatás a poszt-szocialista átmeneti időszak korai állapotát örökölte meg (Pozsony–Anghel ed. 1999). A kutatás elsősorban a falu etnikai, felekezeti, társadalmi és gazdasági szerkezetének feltárására összpontosított, valamint az 1990-es rendszerváltozást követő modernizáció és globalizáció helybeli hatásainak felmérésére.

A 3500 főt számláló településen élő magyar, román és cigány közösségek a '90-es évek közepén a falu reprezentatív tereinek uralásáért versengtek. A román közösség a magyar etnikai reprezentációk (református templom, Mikes-kastély, Tatárhalom stb.) létrejötte előtti megtelepedésére építette fel a saját hagyományait. A szimbolikus erőforrások használata a saját etnikum legitimizálásához mind a köz-, mind a magánszférában megtalálható (Anăstăsoaie 1999). A Zabolán élő etnikumok térben jól elkülönültek egymástól: a falu központjában nagyrészt magyarok laktak, ez volt a falu közigazgatási-gazdasági központja is, melynek irányítását a magyar közösség tagjai végezték. A román közösség a falu felső részében a Preventorium, az egykori Mikes-kastély és az új ortodox templom közötti térben élt, mely a település szimbolikus tere is egyben: a Mikes család a magyar közösség számára a társadalmi hierarchia csúcsát jelentette, az új ortodox templom pedig a román közösség számára jelentett szimbolikus erőforrást. A cigányok a falu különböző tereit lakták be, az 1990-es változások után azonban kezdtek beszivárogni a település magyarok lakta központjába, amit a magyar közösség fenyegetésként élt meg (Palada 1999).⁶⁸ A három etnikum nemcsak térben, hanem a társas élet szintjén is jól elkülönül egymástól, a vegyes házasságok aránya az 1990-es évek után csökkent 5,64%-ról 4,2%-ra (Mirk 2007).

A település gazdasági és demográfiai erőforrásainak vizsgálatakor a kutatók azt tapasztalták, hogy bár a magyar közösség tagjai több termőfölddel és kaszálóval rendelkeznek, kisebb családokban élnek, idősebbek és házaik is öregebbek, mint a román közösségé. A román gazdaságokban több juhot, lovat és szekeret írtak össze, a

⁶⁸ Zabola etnikai térképét Szabó Á. Töhötöm készítette el a falu térszerkezetének vizsgálata során. (Bővebben lásd: Szabó Á. T. 2003).

tehenek és az autók aránya egyenlően oszlott el a magyar és a román közösség tagjai között. A cigány közösség nem rendelkezett gazdasági erőforrásokkal, leszámítva néhány lovat, szekeret és autót. A népes cigány családok aránya jóval meghaladta a magyar és a román családok népesedési arányait. A javaknak megfelelően a magyar közösség a mező irányába, a román közösség az erdő irányába terjeszkedett. A cigány közösség a megnyíló határok adta lehetőségeket kihasználva külföldön keresték boldogulásukat, az ott szerzett pénzt azonban a faluban költötték el. A magyar kultúra presztízsét mind a román, mind a cigány közösség elismerte, a cigányok akkulturációja is ennek eredménye: magyarul beszélnek, református vagy katolikus vallásúak, nincsen vajdájuk, a tehetősebbek az új telek megvásárlását követően székelykaput állítottak (Palada 1999). Az 1989 utáni időszakban a Magyarországon hálázó kereskedést folytató cigányok hazatérve a magyar közösség keretében vásárolnak telkeket, építenek hatalmas házakat. A magyar közösség tagjai ellenszenvvel viselik a cigány közösség „erőfitogtatását”, valamint azt a tényt, hogy a magyar közösség szimbólumait mint sajátjukat használják. A gazdag cigányok fokozatosan ellenséges, számtalan esetben pedig agresszív viselkedése a faluban uralkodó rend felborulását jelezte. A szimbolikus terek elfoglalásával a cigány közösség tehetős tagjai a magyarokkal próbálták azonosítani magukat, azonban a magyar közösség nem viszonyult hozzájuk befogadóan. A cigány közösségen belül fokozatosan két közösség alakul ki: a dombon lakó szegények és a Főúton és környékén lakó gazdag cigányok (Anghel 1999).

Anghel Remus Gabriel 2012-ben visszatért a településre a három etnikum migrációs szokásainak vizsgálatára (Anghel 2015). Míg az 1990-es évek közepéig többnyire a cigány közösség tagjai dolgoztak külföldön, addig a 2010-es évek elejére már mindhárom etnikum számos tagja vállalt külföldön munkát. Az 1990-es évek közepére a Zabola vonzáskörzetében lévő ipar megszűnt, így a férfiak nagy része munkanélkülivé vált. Sok család gazdálkodásból próbálta eltartani magát, azonban sokan vállaltak Magyarországon időszakos munkát. A 2002-es vízumkötelesség eltörlésével megnyíltak a határok a cigány és a román etnikum tagjai számára, akik az Európai Unió különböző országaiban vállaltak munkát, fő desztinációjuk azonban Olaszország és Németország volt. Az etnicitás központi szerepet töltött be a három közösség életében: nemcsak az 1990-es évek közepén szerveződött a helyi közösségek élete az elkülönülő három etnikum terében, hanem a 2000-es évek elejére is megmaradtak az etnikai vonalon húzódó megnyilvánulások, a három etnikum migrációs célországai is ezt tükrözik. Anghel Remus Gabriel azt tapasztalta, hogy a település szintjén elhalványodtak az éles etnikai határok, az etnikumok tagjait a megélhetés és a pénzkeresési lehetőségek foglalkoztatták.

A Zabolán végzett alap kutatások fentebb felsorolt eredményei mellett a település átfogó leírását Pozsony Ferenc végezte el, aki számos könyvet (Pozsony [2002], 2012) és tanulmányt (Pozsony 2007, 2010, 2014) jelentetett meg a település és az itt élő etnikumok története, szokásai, hagyományai, etnikai-demográfiai folyamatai leírásával. Munkáiban a zabolai közösség ciklikus fejlődését mutatja be, miközben a falu teljes monográfiáját elkészítette.

A kötet alapját képező kutatások helyszínei, annak ellenére, hogy Zabola község részei, illetve a községgel szomszédos település, a fent ismertetett etnikai kapcsolatoktól és viszonyrendszerektől eltérő, néhol pedig hasonló képet mutatnak. A vizsgált települések közül csak Páván talákoztunk népes román közösséggel, a másik két településen magyarok és magyar anyanyelvű cigányok élnek. A pávai román közösség nem mutat hasonlóságot a zabolaiakkal, arányaiban is kisebb közösség, a családtörténetekből jól rekonstruálható az egyes családok letelepedése, fejlődésvonala (Dorondel 2013). A magyar közösségek esetében Zabolához hasonló folyamatot tapasztaltunk mindhárom településen: a magyar közösség elöregedése megállíthatatlan folyamatnak látszik, a '90-es években bekövetkező migrációs hullámok, valamint az azóta is folyamatos elvándorlás hatása nemcsak demográfiai, hanem gazdasági-kulturális szempontból is erősen befolyásolja a helyben maradt magyar közösséget (Szabó L. 2016b, 2016c). Az elkövetkezendőkben a három településről készült esettanulmányokban mutatjuk be az etnikai együttélés terepen tapasztalt eredményeit.